

FEMİNİST ULUSLARARASI İLİŞKİLER YAKLAŞIMLARI AÇISINDAN GÜVENLİK KONUSUNUN ANALİZİ

Dr. Çiğdem Aydın Koyuncu
Uludağ Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Özet

Bu çalışmanın amacı, 1980'lerin sonlarından itibaren uluslararası ilişkiler disiplini içerisinde yer edinmeye başlayan feminist uluslararası ilişkiler yaklaşımlarının, alanın en temel ve cinsiyetçi kabul edilen konularından güvenliğe ilişkin temel görüşlerini ve eleştiri noktalarını ortaya koymaktır. Feministler, disiplinin geneline hâkim olan erkek bakış açısının ve maskülen değerlerin kendisini en çok güvenlik konusunda hissettirdiğini ve günümüz güvenlik sorunlarında da bu bakış açısının etkili olduğunu ileri sürmektedirler. Ayrıca güvenlik alanında kadınların görünür kılınmasının ve kadın deneyimlerinin dikkate alınmasının disipline çok önemli katkılar sağlayacağını da belirtmektedirler. Bu çalışmada öncelikle, uluslararası ilişkilerde feminist yaklaşımların güvenlik tartışmalarında nasıl yer aldığı ve güvenliğin tanımı, realizmin güvenliğe ilişkin yaklaşımlarını ne çerçevede değerlendirdiği ortaya konulmaya çalışılacaktır. Daha sonra ise, feminizmin güvenlik konusunun şiddet, savaş ve barış gibi alt başlıklarına ilişkin görüşleri ele alınıp, bu çerçevede eleştirilerinin alana neler katabileceği analiz edilecektir.

Anahtar Sözcükler: Feminizm, güvenlik, realizm, şiddet, savaş

The Analysis of Security Subject in means of Feminist International Relations Approaches

Abstract

This article aims to analyze the key views and criticism of feminist international relations approaches about security which is accepted as one of the most basic and sexist subjects of the field. Feminists argue that masculine point of view and values dominating the discipline are mostly found in security subject and this point of view is influential on the current security problems. Besides, they state that if women become more visible in security field and if their experiences are taken into consideration, very important contributions will be provided to the discipline. In this study, initially, the place of feminist international relation approaches in security discussions will be explained; the definition of security will be made; and the approaches of realism and its scope of evaluation will be asserted. Next, the opinions of feminism about violence, war and peace which are subtitles of security subject will be discussed and the possible contributions of their criticisms will be evaluated.

Keywords: Feminism, security, realism, violence, war

Feminist Uluslararası İlişkiler Yaklaşımları Açısından Güvenlik Konusunun Analizi

Giriş

Güvenlik, uluslararası ilişkiler disiplininin “yüksek politika” (high politics) alanı içinde yer alan ve en maskülen niteliğe sahip konu olarak kabul edilmektedir. Uluslararası ilişkiler alanında devlet başkanlarının, diplomatların, askerlerin, bürokrasinin başında yer alanların çoğunlukla erkek olduğu ve yürütülen politikalarda da maskülen değerlerin (savaşçı, cesur, bağımsız, akılcı olmak vb.) ön plana çıktığı görülmektedir (Blanchard, 2003: 1289). Kadının ve feminen olarak benimsenen değerlerin ise (duygusallık, rasyonel olmamak, analitik bakıştan yoksunluk, toplumsal ön planda tutma, doğal ve barışçıl olma vb.) çoğunlukla dışlandığı ya da görmezden gelindiği ifade edilmektedir (Tickner, 1999: 46). Ancak genel çerçevede, özellikle feministlerce dile getirilen kadına yönelik bu olumsuz tutumlara rağmen, özellikle son yıllarda güvenlikle ilgili konularda kadını merkez kabul eden söylemlerin geliştirildiği de dikkat çekmektedir. Örneğin, “kadın güvenliğinin güvence altına alınması, kadın haklarına saygı gösterilmesi, savaşlarda kadınların korunmasına azami derecede önem verilmesi, hatta Birleşmiş Milletler (BM) Güvenlik Konseyi’nin 2000 yılında kabul ettiği 1325 sayılı kararından¹ (BM, 2011) da görüleceği üzere, kadınların barışın tesisine yönelik

---

¹BM Güvenlik Konseyi’nin 2000 yılında kabul ettiği 1325 sayılı kararda, silahlı çatışmalardan olumsuz etkilenenlerin büyük çoğunluğunu sivililerin, özellikle kadın ve çocukların oluşturduğu, bunların evlerini terk etmeye ya da ilticaya zorlandıkları, savaşanlar ve silahlı unsurlar tarafından giderek daha fazla hedef haline getirildikleri konusundaki endişeler belirtilmiştir. Bu çerçevede, kadınların çatışmaların önlenmesi, çözümlenmesi ve barışın tesisindeki önemleri dile getirilerek, barış ve güvenliğin

karar verici mekanizmalardaki varlığının güçlendirilmesi” gibi söylemlerle sıklıkla karşılaşılmaktadır.

Bu çerçevede bir yandan disiplinde hâkim maskülen değerlerin varlığı diğer yandan kadının artık görmezden gelinemeyeceğine ilişkin gerçeğin sürekli ifade edilmesi akıllarda bazı soruların doğmasına neden olmaktadır. 90’lardan itibaren gelişen tüm eleştirel güvenlik akımları gibi feminist yaklaşımlarca da ifade edilen bu sorular, güvenlik denildiğinde sadece devletin güvenliği mi algılanmalı, yoksa devlet içi yapılarda (bireyler, gruplar, lobiler, sivil toplum örgütleri gibi) dikkate alınmalı mıdır? Kadının güvenlik tartışmalarının dışında tutulması mümkün müdür? Güvenlik konusunda gerçekten de uluslararası ilişkiler disiplini son derece maskülen midir? Kadının uluslararası ilişkilerde güvenlik alanında (özellikle kuramsal çerçevede) dikkate alınmasının disiplini ve dünyanın güvenlik sorunlarının çözümüne katkısı olabilir mi? şeklinde sıralanabilir.

1990’ların başlarından itibaren uluslararası ilişkilerde güvenlik algılamalarında bir takım değişiklikler yaşanmaya ve güvenlik başlığı altında yeni sorun alanları yer almaya başlamıştır. Çünkü Soğuk Savaş sonrası dönemde güvenlik tehditleri, iki kutuplu sistemin sona ermesi ve küresel düzeyde yaşanan gelişmelere² paralel olarak büyük ölçüde değişikliğe uğramıştır. Bu dönemde uluslararası ilişkilerde “alçak politika” (*low politics*) alanları olarak görülen çevre, insan hakları, azınlık hakları, uyuşturucu ve silah kaçakçılığı, küreselleşme, nüfus artışı ve buna bağlı göç, insan kaçakçılığı ve cinsiyet sorunlarına bağlı yeni güvenlik tehditleri çok daha fazla ön plana çıkmıştır. Bu çerçevede alçak politika alanlarının/sorunlarının çoğuyla bağlantılı analizler ortaya koyan feminizm de, alternatif bir yaklaşım olarak uluslararası ilişkiler disiplini içerisinde yer edinmeye başlamıştır³ (Blanchard,

---

korunması ve ilerletilmesine yönelik çabalara kadınların da dahil edilmelerinin, eşit katılımlarının sağlanmasının ve de çatışmaların önlenmesi ve çözümlenmesiyle ilgili kararların alınmasında rollerinin artırılmasının gerekliliği vurgulanmıştır. BM’ye üye devletlere de, kadınların, çatışmaların önlenmesi, yürütülmesi ve çözümlenmesiyle ilgili ulusal, bölgesel ve uluslararası kurum ve mekanizmalarda her karar verme düzeyinde daha fazla temsil edilmelerini sağlamaları tavsiye edilmiştir. Bkz. (BM, 2011; www.peacewomen.org, 2009; Binder vd., 2008: 22-41).

²Soğuk Savaşın sona ermesiyle birlikte eski Sovyet Cumhuriyetleri’nde yeni devletlerin kurulması, NATO’nun genişlemesi ve yeni stratejisini geliştirmesinin yanı sıra etnik ve milliyetçi akımların ortaya çıkması, nükleer silahların yayılması ve uluslararası terörizm gibi tehditlerin artması yönünde bir takım gelişmeler yaşanmıştır.

³Feministlerin uluslararası ilişkilerde güvenlik konusuna yönelik görüşlerinin analizi, elbette ki uluslararası ilişkiler disiplininin geneline yönelik yaklaşımlarından bağımsız olamaz. Kadınların toplum içindeki rolünü ve haklarını genişletmeyi öngören, kadın-

2003: 1291-1292, Jaggard, 1983: 353). 1980'ler uluslararası ilişkiler teorilerinde 'üçüncü tartışma' (third debate) olarak adlandırılan bir kırılmanın yaşandığı dönemdir (Lapid, 1989: 235-254). Bu tartışmalar kapsamında uluslararası ilişkilerin geleneksel yaklaşımları sorgulanmaya başlanmış ve disiplin; teorik olarak tecrübesiz olmanın yanı sıra erkek eğilimli ve toplumsal cinsiyete karşı duyarsız olmakla da eleştirilmiştir (Zalewski, 1995: 339-340). Bu eleştiriler özellikle uluslararası ilişkilerin geleneksel kuramlarından realizm üzerinde yoğunlaşmıştır. Yaşanan değişim sürecinin, realizmin devleti temel alan yaklaşımından ziyade toplumsal ve bireysel ön plana çıkartan yaklaşımları desteklemesi de bu eleştirel süreçte belirleyici olmuştur. Bu çerçevede uluslararası ilişkilerde eleştirel yaklaşımlar gelişmeye ve feminist düşünce de eleştirel yaklaşımlarıyla disiplin içerisinde dikkat çekmeye başlamıştır (Sylvester, 2002: 3-17; Whitworth, 1994: 11-38; Shepherd, 2009: 217).

Bu çalışma, tarihsel süreçte yaşanan değişim ve gelişmelerin ışığında, yukarıda belirtilen sorular temelinde, uluslararası ilişkilerde güvenlik alanına yönelik feminist yaklaşımların katkılarının neler olduğunu/olabileceğini analiz etmeyi hedeflemektedir. Bu analiz de iki temel boyut çerçevesinde gerçekleştirilmeye çalışılacaktır. Öncelikle kadının uluslararası ilişkilerde güvenlik konusunun neresinde olduğu ortaya konulmaya çalışılacak, daha

---

erkek ayrımcılığına karşı çıkararak cinsler arasındaki siyasal, ekonomik ve toplumsal eşitliği savunan içinde bulunduğu sistemin her alanını sorgulayan ve bir takım değişimlerin yaşanmasını tetikleyen bir düşünce sistemi olarak feminizm, uluslararası ilişkiler alanını da bu sorgulamanın dışında tutmamış ve bu konuda geniş bir literatür oluşturmuştur. Ancak çalışmanın temel gayesi feminizmin içeriğini, feminist uluslararası ilişkiler yaklaşımlarının temellerini, gelişimini, feminizmin uluslararası ilişkiler disiplinine katkılarını tüm boyutlarıyla ele almak/analiz etmek olmadığından bu konulara sadece güvenlikle ilgili sorulara/içeriğe ışık tutacak boyutta değinilecektir. Türkçe literatürde yukarıda belirtilen konuları tüm boyutlarıyla ele alan çalışmalar bulunmaktadır. Bunlardan bazıları için bkz. Sevgi Yöney (1996), "Uluslararası İlişkiler, Feminizm ve Türkiye", Faruk Sönmezoğlu (der.), *Değişen Dünya ve Türkiye*, (İstanbul: Bağlam Yayıncılık): 103-121; Nüket Kardam (2003), "Toplumsal Cinsiyet Perspektifiyle Uluslararası İlişkiler", Ayhan Kaya ve Günay Göksu Özdoğan (der.), *Uluslararası İlişkilerde Sınır Tanımayan Sorunlar, Göç, Yurttaşlık, İnsan Hakları, Toplumsal Cinsiyet, Küresel Adalet ve Güvenlik*, (İstanbul: Bağlam Yayınları): 299-332; Erdem Özlük (2007), "Feminist Yaklaşım", Haydar Çakmak, der., *Uluslararası İlişkiler "Giriş, Kavram ve Teoriler"*, (Ankara: Platin Yayınları): 198- 204; Muhittin Ataman (2009), "Feminizm: Geleneksel Uluslararası İlişkiler Teorilerine Alternatif Yaklaşımlar Demeti", *Alternatif Politika*, 1 (1): 1-41; Özlem Tür-Çiğdem Aydın Koyuncu (2010), "Feminist Uluslararası İlişkiler Yaklaşımı: Temelleri, Gelişimi, Katkı ve Sorunları", *Uluslararası İlişkiler*, 7 (26): 3-24.

sonrada güvenlik çalışmalarının doğası gereği maskülen olup olmadığından hareketle, kadının bu alanda görünür kılınmasının uluslararası ilişkilerde güvenlik sorunlarının çözümüne yönelik nasıl bir açılım sağlayacağı tartışılacaktır⁴. Ancak bu noktada bir konunun altını çizmekte fayda görülmektedir. Feministler kadınların tüm alanlarda ezildiği, dışlandığı ve bununla mücadele edilmesi gerektiği konularında hemfikir olmakla birlikte, bunların nedenleri ve mücadelenin nasıl gerçekleştirileceği noktasında farklı yaklaşımlara sahiplerdir. Bu yaklaşımlar ise çok çeşitlilik arz etmekle birlikte ancak belli bir kısmı uluslararası ilişkilerin temel kavram ve konularına yönelik somut analizler içermektedir. Bu farklı yaklaşımların belli başlıcaları liberal feminizm, anarşist feminizm, Marksist feminizm, radikal feminizm, sosyalist feminizm, varoluşçu feminizm, post-kolonyal feminizm, inşacı feminizm, yapısalcı ve post-yapısalcı feminizm, feminist duruş yaklaşımı, modern ve post-modern feminizmdir. Çalışmada yöntem olarak bu farklı yaklaşımlara tek tek başlıklar halinde değil, güvenliğe ilişkin ortak noktalarından hareketle çalışmanın bütünlüğü içerisinde yer verilecektir. Ayrıca bu yaklaşımların birbirlerinden farklı eleştiri, yöntem ve önerilerine de dikkat çekilmeye çalışılacaktır.

Feminist Yaklaşımların Uluslararası İlişkilerde Güvenlik Tartışmalarına Girişi

Feminizmin dile getirdiği toplumsal cinsiyet⁵ temelli tartışmaların uluslararası ilişkilerde güvenlik çalışmalarındaki yeri veya bu yaklaşımların güvenlik çalışmalarına katkısı ilk bakışta çok sınırlı gelebilir (Terriff vd., 1999: 82). Bunun akla gelen ilk nedeni, toplumsal cinsiyet tartışmalarının güvenlik

---

⁴Bu temel tartışmaya yer veren çalışmalardan bazıları için bkz. (Tickner, 1992; Blanchard, 2007; Tickner, 1997; Tickner, 1994; Grant, 1992; Sjoberg, 2010; Goldstein, 2001).

⁵Cinsiyet, feminizm ile ilgili çalışmalarda sıkça kullanılan, kadın veya erkek özelliklere sahip olmak anlamına gelen bir kavramdır. Cinsiyet kavramı iki farklı anlamda kullanılmaktadır. Bunlardan birincisi İngilizce 'sex' olarak yazılan ve biyolojik farklılıkları temel alan anlamıdır. İkincisi ise, İngilizcede 'gender' olarak yazılan ve toplumsal cinsiyet farklılıklarını belirten anlamıdır. Biyolojik cinsiyet farklılıkları öğrenilmemiş, doğuştan getirilen kadın ve erkekte gözlenen farklılıklardır. Toplumsal cinsiyet farklılıkları ise, öğrenilen, sosyalleşme sürecinde kazanılan, insanlar arasında gözlenen farklılıklardır ve bireyden bireye olduğu gibi kültürden kültüre de değişiklikler göstermektedir. Bu çalışmada olduğu gibi feminizm ile ilgili çalışmaların genelinde, cinsiyet kavramının daha çok bu ikinci anlamıyla kullanıldığı görülmektedir (Dökmen, 2006: 2-11; Thorburn, 2000: 2; Peterson, 2004: 36).

çalışmalarında yer almaya başlamasının henüz çok yeni olmasıdır. Ancak uluslararası ilişkilerde feminist yaklaşımların özellikle 1980'lerin ikinci yarısından itibaren bir gelişim süreci içerisine girmesiyle birlikte, alanın temel çalışma konularından biri olan güvenlik başlığında da feminist çalışmaların arttığı gözlenmektedir. Bu çalışmalar alanda '*feminist güvenlik okullarının yaklaşımları*' olarak ifade edilmekte ve politik bilim, barış hareketleri gibi çalışmalardan da beslenerek güvenlikle ilgili analizleri zenginleştirmektedirler. Bu sürecin 1990'ların başlarından itibaren dört teorik çerçevede geliştiği görülmektedir. Bunlardan ilki, feministlerin uluslararası güvenlik politikalarında kadının yok sayılması veya görünmez kılınması yönündeki sanıyı sorguladıkları ve disiplindeki toplumsal cinsiyetçi yapının açığa çıkartılmasına çalıştıkları boyuttur. İkinci teorik boyut, savaş ve barış durumlarında kadınların güvende olup olmadıklarının, devlet tarafından yeterince korunup korunmadıklarının sorgulanması çerçevesinde gelişmiştir. Üçüncüsü, kadınların sürekli barışla ilişkilendirilmesi veya kadınları barış ile bağlantılı kimliklendirme çabasının nedenlerini analiz etmeye yöneliktir. Dördüncü boyut çerçevesinde ise feministler, güvenlik sorunlarının toplumsal cinsiyetçi temelde analizinde sadece kadınların deneyimlerinin ele alınmasının (savaşlarda kadınların ölüm oranlarının yüksekliği, kadınların uğradıkları tecavüzler, kadınların karar verici mekanizmalarda yer alamaması vb.) aslında maskülenliğin değişik konseptlerinin geliştirilmesine katkı sağladığını belirterek eleştirmektedirler (Blanchard, 2003: 1290-1292).

Blanchard'ın da belirttiği bu teorik boyutlar dikkatle incelendiğinde, güvenlik alanında feminist çalışmaların temelde iki eleştiri noktasında toplandığı görülmektedir. Birincisi, güvenlik alanında kadınları bir grup olarak ele alan ve bu gruba da politik görünürlük (visibility) kazandırmayı amaçlayan çabaların yoğunlaştığı noktadır. Bu çalışmalarda, özellikle kadının güvenlik konularının tam da merkezinde yer aldığı altı çizilmektedir. Örneğin, güvenlik alanındaki ana başlıklardan biri savaştır. Savaşın amaç veya kriterlerinden biri olarak, insani yönden özellikle kadın ve çocukların korunmasına vurgu yapıldığı görülmekle birlikte, savaştan da en çok bu grupların etkilendiği gözlenmektedir. Dolayısıyla bu gibi örneklerden de hareketle feministler, kadının güvenlik çalışmalarında görünmez kılınmasının ne kadar anlamsız olduğunu belirtmektedirler. İkinci nokta ise, feministlerin uluslararası ilişkilerin geleneksel güvenlik algılamalarına karşı çıkmaları, bu algılamalarda kadına özgü bir takım değerlerinde (feminen değerlerin) dikkate alınması ve böylelikle güvenlik alanında yeni bir algının geliştirilmesi üzerinde durmalarıdır (Terriff vd., 1999: 82).

Uluslararası ilişkilere yönelik feminist yaklaşımların odağında yer alan temel tartışma, uluslararası ilişkilerin kadınları içermemesi⁶ ve uluslararası ilişkilerin geleneksel yaklaşımlarının da evrensellik ve objektiflikten uzak olmasıdır (Tickner, 1994: 43). Bu temel eleştiri özellikle uluslararası ilişkilerin en temel alanı olan güvenlik konusunda daha bir açığa çıkmaktadır. Ancak feminist perspektifin kendine özgü ontolojisi ve epistemolojisi gereği güvenliğe ilişkin tanımlamaları, güvensizlik durumunu ortaya koyuşları, güvenliği sağlama ve arttırmaya ilişkin önerileri uluslararası ilişkilerin geleneksel yaklaşımlarından önemli farklılıklar göstermektedir (Tickner, 1997: 623). Feministler, uluslararası ilişkiler disiplinin güvenlik başta olmak üzere bütün alanlarının bir revizyon sürecinden geçirilmesi, toplumsal cinsiyetçi bir bakışla tüm yapı ve davranışların tekrar ele alınarak bunların temelinde yatan patriarkal eğilimi değiştirmeye yönelik adımlar atılmaya çalışılması üzerinde durmaktadırlar.

Yukarıdaki anlatımlarda da görüleceği gibi, güvenlikle ilgili feminist uluslararası ilişkiler çalışmalarında ‘maskülenlik’ olgusunun sürekli bir biçimde vurgulandığı dikkat çekmektedir. Örneğin feminist uluslararası ilişkiler alanının önde gelen isimlerinden Cynthia Enloe’nun ‘*Bananas, Beaches, and Bases: Making Feminist Sense of International Politics*’ adlı çalışmasında (1989: 11) yer alan ‘kadınların görünmez kılınmasının, uluslararası ilişkiler politikalarında feminen ve maskülen işleyişin de gizlenmesi sonucunu doğurduğunu’ ifadesinde de görüleceği gibi, maskülenlik uluslararası ilişkilerde sıklıkla tartışılan ve feminist güvenlik çalışmalarının da ana temasını oluşturan bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir diğer isim Charlotte Hooper’ da uluslararası ilişkilerde erkek hâkimiyetine ilişkin araştırmasında, disiplinin maskülenlik, dominantlık ve hegemonluk gibi formlar için en uygun alan olarak görüldüğünü ifade etmekte ve bunu eleştirmektedir (1998: 5). Craig Murphy de uluslararası ilişkilerde maskülenliğin hakim olduğunu ve bunun değişik tiplerinin bulunduğunu belirterek; iyi asker, sivil stratejist, asker oğlu, silah arkadaşı, rağbet gören barış yanlısı ve bitmek tükenmek bilmeyen barış çalışanı olmak şeklinde bunları sıralamaktadır. Murphy bu hiyerarşik dizilen ama birbirini etkileyen

⁶Uluslararası ilişkilerin kadınları içermediği yönündeki tartışma, özellikle feminist yaklaşımlarca ileri sürülen ve genel çerçevede temeli, disiplinin temel kavram ve kuramlarındaki maskülen ifadelerin ağırlığına, dış politika karar verme mekanizmalarındaki kadın sayısının azlığına, kadınların uluslararası ilişkiler alanında üstlendikleri rollerin çoğunlukla erkeklere yardımcı roller olmasına dayandırılan bir tartışmadır. Bu konuda temel çalışmalar için bkz. (Tickner, 1999: 44–48; Enloe, 2006; Grant ve Newland, 1991; Peterson, 1992; Sylvester, 2002).

tipler içinde en önemlisinin ya da en temelinin ise, ‘iyi asker olmak’ -ki bu rolün adaletsiz sosyal dünya düzenini desteklemek olduğunu da söylemektedir- olduğunu belirtmektedir (1998: 93-108). Hooper da çalışmalarında maskülenliğin çeşitli türlerinden bahsetmekte ve bunlardan birinin -ki bunu Connell’de kullanmaktadır, ‘*hegemon maskülenlik*’ (egemen maskülenlik) olduğunu söylemektedir (Hooper, 1998: 5; Connell, 1995: 45; Leatherman, 2005: 106; Wadley, 2010: 48-53). Hegemon maskülenlik sadece maskülen değerlere sahip olma temelinde açıklanan bir kavram değildir. Bu kavram ayrıca sosyal yapılandırılmış bir rol olarak agresif, dış politikada ulusalcı/ulusal çıkarlarına öncelik tanıyan, global toplumun ihtiyaçları ve ortak gereksinimlerinin üzerinde bir hakimiyet hali sergileme durumu olarak da açıklanmaktadır (Richardson, 2003: 27-83; Leatherman, 2005: 103-104).

Bu çerçevede feminist uluslararası ilişkiler çalışmalarında, güvenlik konusunda, sorgulanan en temel kavramlardan birinin maskülenlik, en temel kuramın ise realizm olduğunu belirtmek gerekmektedir. Çünkü güvenlik, uluslararası ilişkiler teorilerinde özellikle realistlerce çalışılan, şiddet ve uyuşmazlıkların temel kaynağı ve alanın temel aktörleri olarak da devletler üzerinde yoğunlaşan bir konudur. Ancak yukarıda da değinildiği gibi, özellikle 1990’lardan itibaren uluslararası ilişkilerde yaşanan değişim ve gelişmelerle paralel olarak güvenliğe ilişkin bu realist yaklaşımların da sorgulanmaya başlandığı, hatta zaman zaman oldukça sığ ve çağdışı olmakla nitelendirildiği görülmektedir. Bunun nedenleri olarak realizmin, Soğuk Savaşın sona erişinin anlaşılmasında yetersiz kalması, realizmin yer vermediği uluslararası işbirliği ve etkileşim faktörlerinin daha ön plana çıkmaya başlaması, Soğuk Savaş sonrasında realizmin ön plana çıkarttığı yüksek politika alanında görülen konular kadar alçak politika olarak nitelenen konuların da önemli hale gelmesi gibi faktörler sıralanmaktadır (Kegley, 1995: 6; Kegley, 1993: 137; Tür ve Aydın Koyuncu, 2010: 18). Ayrıca realizmin sadece devleti baz alan yaklaşımlarının aksine güvenliğin, devlet içi yapıları da dikkate alan yönde bir gelişme süreci içerisine girmesi de bu süreci pekiştiren bir etken olarak ortaya konulmaktadır. Bu gelişmeler feminist yaklaşımların güvenlik alanında yer edinimi için de uygun bir zemin hazırlamıştır (Terriff vd., 1999: 83-84). Zira feminist yaklaşımların güvenliğe ilişkin analizlerinin temelinde de, realist düşüncenin güvenlik konusundaki görüşlerine yönelik eleştiriler yer almaktadır. Çünkü feministler öncelikle güvenliğin bireysel ve toplumsal boyutuna vurgu yapmakta ve geleneksel yaklaşımların özellikle de realizmin, devlet güvenliği temelinde soruna yaklaşmasını eleştirmektedirler. Çalışmanın bu aşamasında öncelikle güvenliğin tanımına ve uluslararası ilişkiler disipliniinde nasıl ele alındığına ilişkin feminist eleştiriler belirtilmeye çalışılacak, sonrasında ise güvenliğe ilişkin uluslararası ilişkilerin temel

kuramlarından realizmin düşüncelerinin feminizm tarafından hangi açılardan sorgulandığı değerlendirilecektir.

Güvenlik, Realizm ve Feminist Eleştiriler

Nükleer silahlanmadaki artış, çevre sorunları, ekonomik alanda yaşanan krizler ve şiddet olaylarındaki tırmanma ile yüz yüze olduğumuz günümüz dünyasında nasıl güvenli olunabilir? Global ekonomik krizler, insan hakları ihlalleri, ekolojik bozulma problemleri gibi alanlar dikkate alındığında artık güvenlik sadece devlet merkezli yada askeri terimlerle tanımlanabilir mi? Bu gibi sorulara yönelik yapılan analizlerde de görüleceği üzere, günümüzde devlet merkezli ve askeri temelli güvenlik anlayışlarından gittikçe uzaklaşıldığı, bu konuda yeni bir düşünce tarzına ve ortak güvenlik anlayışının daha geniş bir perspektiften (sadece devlet ve sistem güvenliği değil, bireysel ve toplumsal güvenliği de içerecek biçimde) ele alınmasına yönelindiği görülmektedir (Peterson, 1992: 31). Bu nedenle uluslararası ilişkilerde güvenlik konusunu en kapsamlı biçimde ele alan ve disiplinin hâkim teorilerinden olan realizme yönelik feminist eleştirilere değinmeden önce, aslında bu eleştirilerinde temelinde yer alan güvenliğin tanımı, bireysel-toplumsal ve devlet-sistem güvenliği tartışmaları ve bunlara ilişkin feminist yaklaşımların analiz edilmesi yerinde olacaktır.

Güvenliğin Tanımı ve İçeriğine İlişkin Feminist Eleştiriler

Güvenlik uluslararası ilişkilerin en temel konularından biri olmakla birlikte en tartışmalı alanlarından da biridir. Özellikle herkesin üzerinde anlaşığı bir tanımının olmaması bu tartışmayı daha da tetiklemektedir. Güvenlik kavramını uluslararası ilişkilerde kuramsal açıdan ele alan önemli çalışmalardan ilki Arnold Wolfers'a aittir. Wolfers, 1952 yılında yazdığı "*National Security as an Ambiguous Symbol*" adlı eserinde güvenliği, "*kazanılan değerlere yönelik bir tehdidin olmaması*" şeklinde tanımlamıştır. Wolfers devletlerin, sahip oldukları değerlere yönelik tehditlerin olmamasını amaçladığını belirterek güvenliği, devlet merkezinde ele aldığını ortaya koymaktadır (1952: 485). Klasik realist güvenlik anlayışı Wolfers'in bu görüşlerinde de şekillendiği gibi, devletlerin kendi sınırları içerisinde tehlikeden uzak olmaları ve bu durumlarını korumak için de güç olgusuna (askeri güç) büyük önem atfetmeleri temeline dayanmaktadır. Ancak klasik realizmin ortaya koyduğu bu kavramsallaştırmada ki yetersizliklerin, özellikle 1970'lerden itibaren, öncelikle çoğulcu güvenlik anlayışı çerçevesinde eleştirilmeye başlandığı görülmektedir. Çoğulcu yaklaşımların, devletlere

yönelik yeni tehditlerin ortaya çıktığını, bu tehditlere karşı tek başına askeri tedbirlerin etkili olamayacağını, entegresyan, işbirliği ve rejimlerin çok önemli işlevleri olduğunu vurguladıkları tespit edilmektedir. Çoğulcu güvenlik anlayışının realizme yönelik eleştirilerine rağmen, 1980'li yıllarda sistemdeki yumuşamanın yerini tekrar Soğuk Savaşa bırakmasıyla da paralel bir biçimde, askeri güvenliğin tekrar önem kazandığı görülmektedir (Tanrısever, 2005: 112-115). Ancak yukarıda da değinildiği gibi, Soğuk Savaşın sona ermesiyle birlikte, bir yandan uluslararası ilişkilerin niteliğinde diğer yandan güvenlik kavramının kapsamında önemli değişikliklerin yaşanması, geleneksel güvenlik yaklaşımlarının sorgulanmasına neden olmuş ve güvenlik kavramının yeniden tanımlanmasının gerekliliği disiplinin temel tartışmalarından biri haline gelmiştir. Eleştirel güvenlik yaklaşımları şeklinde ifade edilen bu görüşler çerçevesinde güvenlik, insanların daha iyi yaşaması ve daha uzun süre hayatta kalmasına yönelik tehditlerin olmaması ile açıklanmakta, bireysel ve çevresel güvenliğin sağlanmasının devletin güvenliğini de sağlayacağı ifade edilmektedir (Terriff vd., 1999: 84). Bu eleştirel yaklaşımlarda güvenlik bireylerle devlet ve toplum arasındaki bir ilişki biçimi olarak algılanmaktadır. Waever'a göre güvenlik, çok göreceli bir kavramdır ve hiçbir yapı veya kişi mutlak bir güvenliğe sahip olamamaktadır (Waever, 1995: 54-55). Buzan'a göre ise güvenlik, siyasi yönü güçlü olmasına rağmen karmaşık olması, güç kavramı ile örtüşmesi, realist paradigma ile mücadelelere konu olması, siyasilerin bu kavramı kendi eylemlerini meşrulaştırma aracı olarak kullanmaları ve herkesin üzerinde anlaştığı bir tanımının olmaması gibi nedenlerle kavramsal olarak zayıf niteliktedir. Buzan ayrıca, tam anlamıyla gelişmiş bir güvenlik kavramının güç ve barışın uç değerleri arasında bir yerde bulunabileceğini, bu iki yaklaşımın değerlendirmelerinden faydalanılarak ortaya olgunlaşmış bir güvenlik kavramının çıkabileceğini de ifade etmektedir (Buzan, 1991: 2-11). Eleştirel güvenlik kuramları açısından toplumsal ilişkilerin ve devlet gibi kurumların dinamikleri incelenirken bunların insanlar için ortaya çıkardığı sonuçlara ve etkilere de dikkat edilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Dolayısıyla birey gibi devlet dışı aktörler açısından da güvenliğin taşıdığı anlam eleştirel yaklaşımlarla birlikte ön plana çıkmaya başlamış ve güvenlik kavramının kapsamı genişlemeye başlamıştır. Artık devletlerin güvenliklerinin yanı sıra sosyal grupların ve bireylerin güvenliği de kavramın tanımı çerçevesinde yer bulmaya başlamıştır (Booth, 1991: 320; Buzan vd., 1998: 37; Tanrısever, 2005: 121-122).

Geleneksel güvenlik anlayışı temelinde yapılan tanımların özellikle eleştirel yaklaşımlarla yeniden ele alındığı ve bu yaklaşımlarla birlikte gelişen feminist uluslararası ilişkiler çalışmalarında da özellikle maskülen niteliğe sahip olmaları yönünde eleştirildikleri ve bu eleştirilerle birlikte feministlerin kendi güvenlik tanımlarını geliştirmeye başladıkları görülmektedir. Örneğin

1985 yılında Kanada Halifax’da yapılan “Kadınların Uluslararası Barış Konferansı”nda güvenlik, ‘kadınların hayatta kalmalarına ilişkin doğrudan tehditlerin olmayışı’ şeklinde tanımlanmıştır⁷. Bu doğrudan tehditler ise, güvenli çalışma koşullarının olmaması, savaş tehdidi, dış borç veya işsizliğin ekonomik sıkıntılarından etkilenme şeklinde belirtilmiştir. Ayrıca güvenliğe ilişkin yapılabilecek çeşitli tanımların kadınların dahil oldukları sınıflara göre değişim göstereceği de vurgulanmıştır. Örneğin Batılı orta sınıf kadınlar için öncelikli tehdidin nükleer silahlar olabileceği ifade edilirken, özellikle üçüncü dünya kadınlarına yönelik tehdidin emperyalizme, militarizme, ırkçılığa ve cinsiyetçiliğe dayalı yapısal şiddet olabileceği belirtilmiştir. Dolayısıyla güvenlik tanımı algılanan bu tehdit türlerine göre değişiklik gösterebilecektir. Bu toplantıda güvenliğin tanımına ilişkin farklı görüşler ifade edilse de herkesin üzerinde anlaşıtı bir nokta bulunmaktadır, o da; başkalarının güvensizliği (burada daha çok ifade edilen bireylerin, özelde ise kadınların güvensizliğidir) üzerine kurulu bir güvenlik anlayışının hiçbir şey ifade etmeyeceğidir⁸.

Feministler, güvenliğin tanımının özellikle devlet ve sistem temelinde yapılmasını da eleştirmekte, kendi güvenlik tanımlarında bireysel güvenlik merkezinde kadınların algıladıkları tehditler çerçevesinde bir tanıma gitmektedirler. Feministlerin bu çalışmaları aslında Soğuk Savaş sonrası dönemde değişen güvenlik algılamalarıyla⁹ birlikte tartışılmaya başlayan

⁷5-9 Haziran 1985 tarihinde Canadian Voice of Woman for Peace (VOW) adlı hükümet-dışı bir örgüt tarafından Kanada-Halifax’da düzenlenen “Kadınların Uluslararası Barış Konferansı”nda 33 ülkeden 350 kadın bir araya gelerek ‘tahakküm, sömürü, ataerkillik, ırkçılık ve cinsiyetçiliğe dayalı bir dünya düzenini reddediklerini, adaletin ve dünya kaynaklarının adil dağılımına dayalı yeni bir düzeni talep ettiklerini tüm dünyaya duyurmuşlardır. Örgütün BM Ekonomik ve Sosyal Konsey tarafından da desteklenen bu çalışmaları dünya çapında çok ses getirmiş ve konferans da ele aldıkları militarizm konusu özellikle dikkat çekmiştir. Konferans’ta militarizmin dünya çapında yoksulluk, açlık, kirlilik, baskı nedeni, insani kalkınmayı bozan bir bağımlılık, işkence ve ölüm olduğu kabul edilmiştir. Bkz. (<http://pi.library.yorku.ca>, 2011).

⁸Anne Sisson Runyan, “Feminism, Peace and International Relations: An Examination of Women Organizing Internationally for Peace and Security”, PD.D.diss, American University, 1988 den aktaran (Tickner, 1992: 54-55).

⁹Soğuk savaş sonrası dönemin değişen güvenlik algılamalarıyla birlikte devletler artık sadece askeri alandan gelen tehditlerle karşı karşıya değildir. Ekonomik alanda eşitsizlikten sosyal alanda eşitsizliğe, terörizmden etnik çatışmalara, azınlık sorunlarından kitle imha silahlarının gelişimine, yasadışı göçten uluslararası suçlara kadar birçok alan tehdit konusunu oluşturmaktadır. Örneğin günümüzde Avrupa,

güvenliğin konusunun güvenliğin öznesi ile birlikte düşünülmesi ve bu öznenin de sadece devlet veya sistem ile sınırlı olamayacağı görüşüne dayanmaktadır. Özellikle eleştirel yaklaşımlar ve onunla aynı süreçte gelişen uluslararası ilişkilerde feminist düşünce çerçevesinde güvenliğin, bireylerle (feministler bireyden, erkek ve kadın gruplarının hepsinin anlaşılması gerektiğini vurgulamaktadırlar) devlet ya da toplum arasındaki bir ilişki biçimi olarak algılandığı görülmektedir. Devletler için güvenlik algılaması egemenlik ve toprak bütünlüğünün korunması şeklindeyken, bireyler ve gruplar için ise, özellikle kimliğin (cinsel, etnik, dinsel...) güvenli kılınması olarak belirlenmektedir (Waever, 1998: 48, 67). Bu tartışmaların temel noktası aşağıda yöneltilen sorular ve bunlara verilen cevaplar etrafında şekillenmektedir. İlk olarak yöneltilen “Kimin güvenliği?” sorusudur. Bu soruya verilebilecek yanıtlar: Bireyler, cinsiyet-milliyet-ırk-din vb. temelli gruplar/toplum, ulus-devlet, uluslararası sistem, Batı, Avrupa vb. olabilmektedir. İkinci olarak ilk soruya verilen cevaplar çerçevesinde, bu birimlere yönelik tehdit algılamalarının neler olabileceği sorusu gelmektedir. Bunun yanıtı ise: İç-dış düşmandan korunma, komşuların tehdidinden korunma, belirli bir renk, cinsiyet veya dinin baskısı altına alınmaktan korunma, iktisadi baskılardan korunma, ticari rakiplerden korunma, çevrenin korunması, uyuşturucu kaçakçısı ve uluslararası suç örgütleri gibi devlet dışı birimlerin oluşturdukları tehditler, insan hakları ihlallerinin yarattığı tehditler vb. olabilmektedir (Lipschutz, 1995: 1-2). Kimin güvenliği ve ne tür tehdit algılamaları başlığı, disiplinin geleneksel kuramları (özellikle realizm ve neorealizm) ile çoğulcu, yapısal ve eleştirel güvenlik yaklaşımları ve çalışmamız çerçevesinde feminist yaklaşımlar arasında önemli bir tartışma konusudur. Çünkü aşağıda da görüleceği üzere özellikle realist kuramın, güvenliği, devleti temel alarak analiz etmesi uluslararası ilişkilerde yaşanan değişim ve gelişmelere bağlı olarak yoğun bir biçimde eleştirilmektedir. Oysaki eleştirel yaklaşımlar, postmodernistler ve feministler güvenliği, toplumsal yapılar, bireyler, gruplar vb. gibi birimlerin güvenliği ve bunların devlet, sistem güvenliğine etkileri çerçevesinde ele almaktadırlar.

Feminist yaklaşımların bireysel güvenlik temelinde kadının güvenliğini etkileyen faktörler ve bunların devlet ve sistem güvenliğine etkilerini analiz

---

askeri tehdit açısından en az algılamamanın olduğu bir dönem yaşamakla birlikte, askeri olmayan insan hakları, çevre sorunları, kültürel ve dini kimlikler çerçevesinde azınlık sorunları gibi diğer alanlardan çok daha büyük tehditlerle karşı karşıyadır. Günümüzde uluslararası alanda kimin güvenliği sorusuna verilen yanıt artık sadece devletle sınırlı değildir, diğer özneler de (özellikle birey-grup gibi) dikkate alınmaktadır (Sjursen, 2003: 11-14).

ettiklerini düşünecek olursak, öncelikle, bireyin güvenliği ve algıladığı tehditlerin neler olabileceğinin değerlendirilmesi yerinde olacaktır. İlk olarak bireyler için güvenliğin çok kolay tanımlanamadığını ve bireylere yönelik tehditlerinde çok çeşitli alanlardan geldiğini belirtmek gerekir. Bu alanlara ekonomik sorunlar, çevresel kaygılar, cinsel kimlik, kültürel kimlik, dini kimlik problemleri, siyasi haklara sahip olmamak örnek verilebilir. Bireylerin ihtiyaçları çok fazla olduğu için bunlara yönelik tehdit algılamaları da çok çeşitlilik arz etmektedir (Waeber, 1995: 47). Barry Buzan bireye yönelik bu tehditleri şu şekilde sıralamaktadır (1991: 37-39): Fiziksel tehditler (acı, yaralanma, ölüm vb.), iktisadi tehditler (malların zarara uğraması, bunlara el konulması, kaynaklara ulaşmanın önlenmesi vb.), haklara karşı tehditler (özgürlüklerin elden alınması gibi), sosyal statüye karşı tehditler (terfi ettirilmeme, rencide edilme vb.). Sıralanan bu tehditler çerçevesinde bireylerin güvenliğinin sağlanmasına ilişkin devletin durumu ise iki çerçevede ortaya konulmaktadır. Devlet yukarıdaki tehdit algılamalarında bireylere güvenlik sağlayan bir birim olarak ortaya çıkmakta, ama aynı zamanda bireylerin/grupların güvenliğine yönelik de en önemli tehdidi oluşturmaktadır (Reardon, 1985: 1; Connell, 1995: 129). Bu tehditler; kanun yapıcılardan ve uygulayıcılardan kaynaklı tehditler, devlet tarafından bireylere yönelik uygulanan idari ve siyasi eylemler, devletin dış güçlere yönelik gerçekleştirdiği güvenlik politikalarından kaynaklanan tehditler şeklinde belirlenebilmektedir (Türker, 2007: 10; Krause ve Williams, 1997: 33-52).

Feministler kimin güvenliği ve ne tür tehditler sorusuna, bireylerin veya grupların güvenliği temelinde kadının güvenliği ve kadınların algıladıkları tehditler yönünde cevap bulma arayışındadır. Feministler sadece güvenliğin anlamı ya da tanımıyla değil, kimin güvenliğinin garanti edileceğiyle de ilgilenilmesi gerektiğini vurgulamaktadırlar. Feministlerin güvenliğe ilişkin analizlerinin çoğunun devlet veya uluslararası sistemden ziyade bireysel veya toplumsal aşamalardan başladığı görülmektedir. Feminist uluslararası ilişkiler çalışanları, bireysel güvenliğin ulusal ve uluslararası politikalarla ve uluslararası politikaların ise yerel seviyede bireysel güvenlikle nasıl ilişkili olduğu üzerinde yoğunlaşmaktadırlar (Tickner ve Sjoberg, 2007: 192-193; Terriff, 1999: 83-84). Ayrıca bu noktada gelişen feminist perspektif ile yeni güvenlik literatürü arasında büyük farklılıklar olduğunun da altını çizmek gerekir. Çoğu feminist uluslararası ilişkiler çalışanı, güvenliği açıkça, çok boyutlu ve düzeyli terimlerle-fiziksel, yapısal ve ekolojik şiddetin tüm formlarında azalma şeklinde açıklamaktadır (Tickner, 1997: 624). Dünyanın çoğu fakir devletinin sınır komşuları ile süre giden uyuşmazlıkları bulunmaktadır. Bu uyuşmazlıkların, yüksek sayıda sivil kayba, yapısal şiddete (structural violence) ve çevresel tahribata katkıda bulunduğu da görülmektedir. Feminist yaklaşımlarda bu yaşananlarla paralel biçimde güvenliğe yönelik

tehditleri savaş kadar şiddet, tecavüz, yoksulluk, cinsiyet ayrımı, ekolojik tahribatı da içerecek biçimde genişletmektedir (Tickner ve Sjöberg, 2007: 192-193).

Uluslararası ilişkilerde feminist yaklaşımlar yukarıda da değinildiği gibi, çeşitlilik arz etmektedir. Ancak özellikle güvenlik konusunun maskülen niteliğinin sorgulanması, devlet güvenliğinden ziyade toplumsal ve bireyseli ön plana çıkartan bir güvenlik anlayışına yer verilmesi, realizmin temel yaklaşımlarının eleştirilmesi ve özellikle savaş, barış ve şiddet gibi güvenliğin temel başlıklarındaki maskülen algılamaların eleştirilmesi noktalarında görüşleri büyük oranda paralellik göstermektedir. Bununla birlikte elbette ki, güvenlikle ilgili kaygıların giderilmesi, maskülen algılamaların değiştirilmesine ilişkin öneriler getirilmesi noktasında farklı bakış açıları bulunmaktadır. Örneğin liberal feministler, temelde kadın ve erkek arasındaki fırsat eşitliğinin tüm boyutlarıyla sağlanması gerektiğinden bahsetmekte, güvenlikle ilgili yaklaşımlarını ortaya koyarken de özellikle güvenlik merkezli karar verici mevkilere ve askeri mekanizmalara katılımda fırsat eşitliğinin altını çizmektedirler. Radikal feministler ise, devletin güvenlikle ilgili mekanizmalarında/algılamalarında köklü bir değişimin yaşanmasına yönelik ihtiyacı vurgulamakta ve bunun ancak maskülen değerlerin reddedilmesiyle sağlanabileceğini ve nihai aşamada da feminen değerlerin yerleştirilmesiyle sonuçlanabileceğini belirtmektedirler. Marksist feministler de sınıf ve toplumsal cinsiyet konularını analiz ettikleri çalışmalarında, kadınların global düzeyde sadece çalışma hayatında değil tüm sosyal yapılarıdaki ikincil konumlarına dikkat çekmekte, ayrıca ekonomik yoksunluk, korunmasızlık ve güvenlik arasındaki ilişkinin dikkate alınması gerektiğini vurgulamaktadırlar (Kennedy-Pipe, 2007: 80). Bu örneklerden de görüleceği üzere, örneğin liberal feministler güvenlik konusunu fırsat eşitliğinin sağlanması çerçevesinde analiz ederken Marksist feministlerin kadınların çalışma hayatında ki korunmasızlıklarının, ikincil durumlarının güvenliğe etkilerini değerlendirdikleri görülmektedir. Bu noktada, günümüzde değişen güvenlik algılamalarının da anlaşılması açısından büyük önem arz eden, feminist yaklaşımların realizme yönelik eleştirilerinin ortaya konulması yerinde olacaktır.

Realizmin Güvenlik Yaklaşımına Yönelik Feminist Eleştiriler

Güvenlik konusunda uluslararası ilişkiler teorileri içinde hâkim paradigmanın realizm¹⁰ olduğu görülmektedir¹¹. Realizmin temel varsayımları içerisinde insanın doğası gereği kötü olması, çevreye egemen olmak için sürekli güç elde etme arzusu taşıması, devletin devamlılığına ve ulusal güvenliğe verilen önem, uluslararası ilişkilerin doğasının çatışma içerdiğine ve bunun da ancak savaşla çözümlenebileceğine duyulan inanç özellikle ön plana çıkmaktadır (Aydın, 2004: 38-39). Realistler güvenliği, devletin/devletlerin güvenliği şeklinde ifade etmekte, güvenli devleti ise fiziki ve değersel sınırlarını bir uluslararası anarşik sisteme karşı koruyan devlet olarak tanımlamaktadırlar. 1970'lerde gelişen neorealizm ise, devletin içinde yer aldığı ve bağımsız davranışlar sergileyemediği uluslararası sistemin yapısının anarşikliği üzerine odaklanmaktadır. Realistler ve neorealistler devletleri üniter yapılar olarak ele almakta ve içyapılarını güvenlik veya güvensizliklerini açıklamada anarşik koşullardan daha az önemli bulmaktadırlar (Dougherty ve Pfaltzgraff, 1990: 506; Waltz, 1979). Bu anlamda devlet bütüncül ve rasyonel bir aktör olarak kabul edilmektedir (Viotti ve Kauppi, 1993: 35-37).

Soğuk savaşın bitimiyle birlikte yaşanan değişim ve gelişmelere paralel biçimde feministlerin yaptığı çalışmalarda da realizmin yoğun bir biçimde eleştirildiği görülmektedir. Feministler bu eleştirilerinde; realizmin seçkin (elit), beyaz, erkek uygulayıcıların etkili olduğu, patriarkal söylemlerle kadınların uluslararası ilişkilerin yüksek politika alanlarında görünmez kılındığı ve bu söylemlerde kadınların feminen özellikleri vurgulanarak bunların da erkeklerin veya devletlerin gerçek dünyası ile alakasız olduğunun

---

¹⁰Realizm modern uluslararası ilişkiler düşüncesinde, Birinci Dünya Savaşı'nın ardından disiplinde egemen olan idealizmin İkinci Dünya Savaşı'nın çıkışını öngörememesi ve önleyememesi üzerine gelişen, birey ve devletin siyasi davranışlarının ve uluslararası politikanın anarşik yapısının nasıl düzenli bir yapıya dönüştürülebileceği tartışmasında, self determinasyonu, ortaklaşa güvenliği, demokratikleşmeyi, ortak hukuk kurallarının ve yapılarının oluşturulmasını ve bireyin rasyonelliğini vurgulayan liberalizmin eleştirisi olarak ortaya çıkmıştır (Knutsen, 1992: 223; Aydın, 2004: 34; Morgenthau, 1985).

¹¹Uluslararası ilişkilerin diğer teorilerinin de güvenlik konusunda dikkat çeken görüşleri bulunmaktadır. Ancak güvenlik konusunda, uluslararası ilişkiler disiplinin teorik çeşitliliği içerisinde en belirleyici olan ve özellikle de feministler tarafından en yoğun eleştirilere tabi tutulan realizmdir. Realizmin devlet merkezli yaklaşımı karşısında feminizmin bireyi (özelde kadını) ön plana çıkartan bir yaklaşımı belirlemesi de bu eleştirilerde oldukça belirleyicidir.

belirtildiği gibi noktaları vurgulamaktadırlar (Blanchard, 2003: 1292; Runyan ve Peterson, 1991: 68-69). Realizmin ve neorealizmin önde gelen isimlerinden Machiavelli, Hobbes, Carr, Morgenthau ve Waltz'ın çalışmalarını ele alan feministler, bu çalışmalarda feminenliğin, '*Batılı politik toplumun askeri kavramsallaştırmasına yönelik sembolik bir tehdit*' olarak uzun süre kullanıldığının açıkça görüldüğünü ifade etmektedirler¹². Örneğin Machiavelli'nin bir bireyin bir devletin yurttaşı olarak kabul edilebilmesinin ancak savaşçı olmasıyla ölçüldüğünü dile getirdiği görüşleri feministlerce eleştirilmektedir. Feminist politik teorisyen Wendy Brown, Machiavelli'nin politik dünya ve yurttaşlıkla ilgili görüşlerinin son derece cinsiyetçi olduğunu ve sorgulanması gerektiğini belirtmektedir¹³. Hannah Pitkin'de Machiavelli'nin görüşlerinden yola çıkarak, savaşta zafer, şeref, sivil hayatta özgürlük, bağımsız eleştirel düşünce ve bireysel ilişkilerde erkekselliğin ön plana çıkmasının otonomiye ilişkin temel bir endişeyi yansıttığını ve bunların maskülenliğin bir karakteri olduğunu ifade etmektedir (1984: 22). Realizmin Machiavelli gibi önemli bir diğer ismi Thomas Hobbes'da, '*Leviathan*' adlı eserinde güvenlikle ilgili görüşlerini insan davranışlarından yola çıkarak değerlendirmekte; eşit olarak doğan insanların amaçlarına ulaşmadaki eşit isteklerinin, onları bir mücadeleye sürüklediğini ve bu mücadelenin de insanın kendisine olan güvensizliği ve herkesten üstün olma tutkusuyla birleşerek rekabeti arttırdığını belirtmektedir. Feministler Hobbes'un bu görüşlerini, insan doğasına ilişkin maskülen yönü ön plana çıkartan yanlı bir yaklaşım olması nedeniyle eleştirmekte, insan doğasının hem çatışmacı hem işbirlikçi, hem sosyal gelişim öğeleri içeren hem dayanışmacı, hem dominant (merkezi) hem ayrımcı olabildiğinin görülebileceğini belirtmektedirler (Tickner, 1992: 63).

Uluslararası ilişkilerde feminist yaklaşımlar alanında önemli bir yere sahip olan Christine Sylvester, realist uluslararası ilişkilerin bir hayli cinsiyetçi bir bakış açısına sahip olduğunu belirtmektedir (1994: 1-19). Sylvester gibi diğer feministler de realizmi, devletleri ve savaşları merkezi kabul ederken değerlere ve yapılara (örneğin cinsiyet, maskülenlik, etniklik gibi) hiç önem vermemesi ve bu yapıları savaşın veya güvensizliklerin kaynağı olarak da kabul etmemesi anlamında eleştirmektedirler (Zalewski ve Enloe, 1995: 300-

¹²Nancy Harstock, "The Barracks Community in Western Political Thought: Prologomena to a Feminist Critique of War and Politics", In Stiehm, 1983, s. 283-286 aktaran (Blanchard, 2003: 1293). Bu tehdide Machiavelli'nin '*Prince*', Hobbes'un '*Leviathan*' adlı eserlerinde resmedilen yapıda, dışarıdan gelen tehlikeler anlatılırken kullanılan dişil ifadeler örnek verilebilir.

¹³Wendy Brown, *Manhood and Politics: A Feminist Reading in Political Theory*, Rowman and Littlefield, Totowa, N.J. 1988 , s. 5 aktaran (Tickner, 1992: 38).

301). Örneğin inşacı feministlerin (*constructivist feminism*), uluslararası ilişkilerin güç, güvenlik, ulusal çıkar, devlet, politika ve egemenlik gibi kavramlarının birer toplumsal yapı/inşa olduğunu ileri sürdükleri (Locher ve Prügl, 2001: 113), uluslararası ilişkiler analizlerine toplumsal yapıyı da ekleyerek uluslararası politikaların tekrar gözden geçirilmesi gerektiğini vurguladıkları ve realizmin devletleri tek aktör olarak gören yaklaşımını eleştirdikleri görülmektedir. Çünkü inşacı feministler, devletleri onların varlığını oluşturan sosyal süreçlerin dinamik sonuçları olarak görmektedirler. Devletlerin ve diğer uluslararası aktörlerin, kendi ve diğerlerinin kimlikleriyle ilgili algılarının da onların global politikadaki davranışlarını şekillendirdiğini ifade etmektedirler (Tickner ve Sjoberg, 2007: 190).

Feministler, realizmin dışarıdaki anarşi ve tehlike durumuna karşı içeride düzen ve güvenlik yaklaşımından yola çıkarak askeri güvenliğe verdiği önemi, bireyselliklere özellikle de kadına karşı bir tehdit olarak kabul etmektedir. Çünkü feministlere göre askeri yapılar, çoğu zaman kadını yok saydığı ve mekanizmalarında da yer vermediğinden hareketle, kadını erkeğe bağlı kılmakta ve mevcut eşitsiz yapıyı meşrulaştırmaktadır (Tobias, 1990: 163-185). Uluslararası ilişkilerde feminist yaklaşımın önemli bir diğer ismi olan Enloe ise, '*Bananas, Beaches and Bombs*' adlı eserinde realizmin vurguladığı ulusal güvenlik kavramına değinmekte; bu kavramın bir devletin dış saldırılardan korunmasına göndermede bulunduğunu ve bu göndermenin de erkek baskın kuralları sakladığını belirtmektedir. Kadının arka plandaki rolüne rağmen yüksek politika alanlarından dışlandığını da ifade etmektedir. Ayrıca Enloe, realizmde kullanılan bazı temel kavramların örneğin, güç dengesi, zayıf ve güçlü devletler gibi, oldukça yanlı bir şekilde oluşturulduğunu ve toplumsal cinsiyetçi bir perspektife sahip olduklarını belirtmektedir (Enloe, 1989: 5).

Realizmde güvenliğe ilişkin olarak güç kavramının/algılamalarının da ön plana çıktığı görülmektedir. Devletlerin güçlerini maksimize etmeleri, askeri kapasitelerini geliştirmeleri güvenliği arttırmanın veya sağlamanın yolları olarak görülmektedir. Çoğu güvenlik araştırmacısı güvenliği sağlamak için gücü arttırmanın devletlerin uluslararası ilişkilerdeki davranışlarını açıkladığına inanmaktadır (Walt, 1991: 222; Tickner ve Sjoberg: 2007: 192-193). Feministler ise, güç kavramını da erkek merkezli kabul etmekte uluslararası ilişkiler disiplininde geçen her kavram gibi yeniden ele alınması ve toplumsal cinsiyetçi bakış açısıyla yeniden tanımlanması üzerinde durmaktadırlar (Peterson ve Runyan, 1994: 40). Örneğin, liberal feministler, cinsiyet eşitliği ile devletlerin uluslararası alandaki güç kullanımları arasında temel bir ilişki olduğunu, cinsiyet eşitliğinin artmasıyla paralel bir biçimde uluslararası alandaki uyuşmazlıklarda devletlerin şiddete başvurmalarının da azalacağını belirtmektedirler (Tickner ve Sjoberg, 2007: 189; Sinopoli ve Hirschmann, 1991: 221-233).

Uluslararası İlişkilerde Güvenliğin Ana Başlıkları ve Feminizm

Feminizmin açık seçik, ötekini (kadını) alçaltan ve ona baskı uygulayan ataerkil uygulamalara meydan okuduğunu ve eşitlikçi, hiyerarşik olmayan, karar almayı isteyen ilişki yapıları kurmayı ve projeler yaratmayı hedeflediğini görmek mümkündür. Güvenlik konusu feminist perspektiften ele alınırken, kadınlar açısından tehdidin doğrudan erkekler şeklinde algılandığı belirtilmektedir. Oysaki feministlerce algılanan asıl tehdit, doğası gereği cinsiyetçi kabul edilen eşitsizlik ve şiddet üzerine temelli hiyerarşi ve güç dinamikleridir (Terriff, 1999: 96). Dolayısıyla feminizmin güvenliğe ilişkin yaklaşımları ele alınırken şiddet, savaş ve barış gibi alt başlıkların da ayrı ayrı değerlendirilmesi konunun bütünlüğü açısından önem kazanmaktadır.

Feminizm ve Şiddet: Doğrudan ve Yapısal

Feministler, uluslararası ilişkilerde güvenlikle ilgili çalışmalarda bir eksikliğin olduğunu, bunun giderilmesi için de kadınlarında bir grup olarak bu çalışmalardaki yerinin tanınması gerektiğini ifade etmektedirler. Bu yolla geleneksel güvenlik çalışmalarının temel kavramsal eğiliminde bir gelişmenin yaşanmasının da söz konusu olabileceğini belirtmektedirler (Terriff, 1999: 85). Güvenlik çalışmalarında geçen bu kavramlardan biri şiddettir. Feministler güvenlikle ilgili çalışmalarda özellikle şiddet unsuru üzerinde durmakta, doğrudan ve dolaylı (yapısal şiddet) şiddet (Galtung, 1971: 81-117) ayrımını belirtmektedirler. Doğrudan şiddet, A'nın B'ye zarar, üzüntü ve ızdırap yaratmak niyetiyle uyguladığı saldırı şeklinde tanımlanmaktadır. Stratejik çalışmalarda bunun anlamı silahlı araçlarla savaştır. Bununla birlikte, şiddetin doğrudan fiziksel saldırıyı gerektirmeye de ihtiyacı yoktur. Örneğin, kasten veya bilerek ölüm veya diğerlerinin ızdırabı gibi sonuçları olan açlık veya hastalık gibi şiddet politikaları da uygulanabilir. Böyle politikalar eşitsiz yapı ve ezici güç ilişkileriyle beslenen yapısal şiddetin bir çeşidi olarak tarif edilirler¹⁴. Toplumsal cinsiyetçi bakışla, kadınların veya kız çocuklarının, sık sık az beslenme gibi nedenlerle istenmeyen ölümleri, kadınların ekonomik hukuki ve kültürel ayrımcılığa tabi tutulmaları gibi örneklerde de görüleceği gibi yapısal şiddetin açık kurbanları oldukları görülmektedir. Kadınların ilgilendikleri aile, sağlık ve eğitim gibi alanların geleneksel çerçevede soft

---

¹⁴Anthony Arblaster, *The Blackwell Dictionary of Twentieth Century Social Thought*, William Outhwaite-Tom Bottomore (der.) (1993), (Oxford: Blackwell): 700-701'den aktaran Terriff, 1999: 85.

alanlar olarak kabul edikleri ve güvenliğin bireysel boyutunu oluşturan bu alanın çağdaş hükümetlerin politikalarında gittikçe daha merkezi bir rol oynadıkları görülmektedir (Terriff, 1999: 86). Tickner, toplumsal cinsiyetçi eşitsizlikleri açıklayan görüşler çerçevesinde feminizmin, güvensizliğin militarizm, yapısal şiddet ve çevre tahribatı gibi çeşitli konularla ilişkisini anlamaya dönük olarak büyük önem kazandığını ifade etmektedir. Ayrıca Tickner, feminist perspektifin bizim daha global, daha az statik perspektiften güvenliği düşünmemize yardımcı olabileceğini de belirtmektedir (1994: 51).

Feministlerin, yukarıda da değinildiği gibi, öncelikle ele aldıkları konu, kadınların güvenlik çalışmalarındaki yeri ve güvenliklerinin nasıl ihlal edildiğidir. İkinci olarak kadınlara yönelik şeyeştirme veya şiddetin arkasında yatan patriarkal (ataerkil) felsefe ve bunun güvenlik çalışmalarıyla bağı konusu ele alınmaktadır. Kadınlara yönelik şiddet genelde doğrudan (fiziksel şiddet) bir müdahale şeklinde gelişmektedir. Bunun en temel örneği ırza tecavüzdür¹⁵. Bunun kadınların savunmasız, güçsüz yapılarından yararlanan erkeklerce onlar üzerinde bir baskı kurmak, gözdağı vermek için bilinçli bir silah olarak kullanıldığı söylenmektedir (Terriff, 1999: 86). Irza geçme savaş durumunda başka bir ulusa veya bir bütün olarak kadınlara karşı bir savaş aracı olarak da kullanılmaktadır. Susan Brownmiller'in araştırmalarında da belirttiği gibi (1975), savaş ortamında tecavüz, Haçlı Seferlerinde, Amerika Bağımsızlık Mücadelesinde, I. Dünya Savaşında Almanların Belçika'yı istilasında, Almanlar, Amerikalılar, Ruslar ve Japonlarca II. Dünya Savaşı sırasında, Vietnam'da Amerikalılarca ve Ruanda soykırımı sırasında bir yöntem olarak kullanılmıştır. Bosna'daki savaşta da örnekleri görüleceği gibi, ırza tecavüz bir etnik temizlik aracı olarak nüfusu terörize etmek, belirli etnik grupları kaçırmaya zorlamak için de kullanılmıştır (Zalewski, 1995: 339-356). Inger Skjelsbaek, savaş dönemi ırza tecavüzünün (wartime rape), hem cinsel şiddetin bir türü hem de politik amaçları başarmada sürekli uygulanan bir işkence, öldürme yöntemi olarak kabul edilmesi gerektiğini ifade etmektedir (2001, 69-84).

Doğrudan şiddet özellikle fiziksel etkileri gereği kolayca tespit edilebilmekte ve belki de bu çerçevede önlenmesine yönelik daha somut adımlar atılabilmektedir. Ancak şiddetin dolaylı boyutunu ortadan kaldırmaya yönelik adımlar bu kadar güçlü atılamamaktadır. Dolaylı şiddetle karşılaşılacak örneklere bakıldığında ki bunlar, iş alanında cinsiyet ayrımı, kadınların politik ve kültürel hareket alanlarının sınırlı olması, pornografi, kadınların eğitim

¹⁵Kadınlara yönelik doğrudan şiddetin tecavüz dışında kız çocukların öldürülmesi, hamile kadınların aile içi sorunlar, şeref ve namus gibi nedenlerle uğradıkları şiddet, kadın sünneti, 5 yaş altındaki kız çocuklarının yetersiz bakım, ihmal vb. nedenlerle ölümü gibi örnekleri de bulunmaktadır (Roberts, 2008: 31).

oranlarında düşüklük vb., bu durum daha açıklayıcı olmaktadır (Terriff, 1999: 87-91). Enloe bu konuda şu görüşü ileri sürmektedir; “kadınlar erkekleri destekledikleri veya onlara hizmet ettikleri sürece patriarkal yapının ayrıcalıkları ve kadınlar üzerindeki kontrolü de her alanda sürececek, bu durum da şiddetin tüm biçimlerini meşrulaştırmaya devam edecektir” (1989: 5).

Feministler, dolaylı şiddetin ekonomiden, kültürel ve hukuki yapıdaki eksikliklerden kaynaklı nedenlerini ulusal ve uluslararası bazda inceledikleri çalışmalarda bazı ortak noktalara ulaşmışlardır. Şöyle ki, her devlette yapısal veya doğrudan şiddet durumları yaşanmakta ve bunun da bireysel kadın güvenliğini olumsuz yönde etkilediği tespit edilmektedir. Ayrıca feministler, şiddetin gerek ailesel gerek ulusal veya uluslararası boyutlarının birbirleriyle bağlantılı olduğunu belirtmektedirler. Toplumsal cinsiyetçi örgütlenmiş ve maskülen değerlerin ön plana çıktığı, güç olgusunun özellikle de erkek gücünün vurgulandığı bir toplumda şiddetin de kaçınılmaz olduğunu vurgulamaktadırlar (Tickner, 1992: 57).

Feminizm ve Savaş-Barış

Uluslararası ilişkiler alanında maskülen ve feminen tanımlamalara bakıldığında erkeklerin hep koruyucu, kadınların ise korunan olarak betimlendiği tespit edilmektedir. Özellikle savaşla ilgili yaygın düşüncelere bakıldığında, erkeklerin savaşlara kadınlar ve çocuklar gibi savunmasız, korunmaya muhtaç grupları korumak için giriştiklerinin ifade edildiği görülmektedir. Oysaki son dönem yaşanan savaşlarda kayıpların çoğunun sivil kayıplar olduğu ve bunlar içinde de kadın ve çocukların oranının 20. yüzyılın başlarından itibaren %10'lardan % 90'lara çıktığı görülmektedir¹⁶ (Pankhurst, 2010: 148). Ayrıca 1999 yılı verilerine göre mültecilerin %75'inin de savaşlardan kaçan kadın ve çocuklardan oluştuğu belirlenmektedir. Savaşların kadınların annelik veya aile içi görevlerini yürütmelerini zorlaştırdığı, bununla birlikte savaşların ekonomik tehditlerinden de en çok kadınların etkilendiği saptanmaktadır. Ayrıca yukarıda da değinildiği gibi, savaşın kadınlar için belki de en korkunç etkisi, savaş sırasında maruz kalınan ırza tecavüz olaylarıdır. Feministler çalışmalarında özellikle savaşın bu boyutu üzerinde durmakta ve

¹⁶Örneğin Amerika'nın Irak'a müdahalesi ve sonrasında yaşanan süreçte, sivil kayıpların yüksekliği ve bunlar içerisinde kadın ve çocukların oranının %55 düzeyinde olduğu dikkat çekmektedir (Irak, www.wikipedia.org, 2011). Afganistan'a yapılan müdahalede ise, sivil kayıplar içerisindeki kadın ve çocuk oranının % 60'lara ulaştığı görülmektedir (Afganistan, www.wikipedia.org, 2011). Daha fazla bilgi için bkz. Casualties of War-women's bodies, women's lives, 2004, (London: Amnesty International Publications).

tecavüzün savaşın bir kazası olarak yansıtılmasına karşı çıkararak bunun, örnekleri 1990 eski Yugoslavya savaşında da görüleceği gibi, bir savaş stratejisi olarak kullanıldığını vurgulamaktadırlar (Tickner ve Sjoberg, 2007: 193-194). Dolayısıyla feministlerin savaşın nedenlerinden çok onun sonuçlarına ve sivil toplum üzerindeki etkilerine yöneldikleri görülmektedir (Pettman, 1996: 87-106). Savaşın sadece silahlı yaptırım değil, örneğin 'BM ambargolarının kadınlar üzerindeki etkilerini' ele aldıkları ekonomik ve yapısal şiddet boyutunu da değerlendirdikleri saptanmaktadır (Enloe, 1993: 119; Tickner, 1997: 625-626).

Kadınlar geleneksel olarak savaşla ilgili konuların hep dışında bırakılmışlardır. Savaş hemen hemen tamamen bir erkek işi olarak değerlendirilmiş; erkeklerin kavgası, erkeklerle birlikte diğer erkeklere karşı yapılan, erkeklerin kurallarını saptayıp uyguladıkları ve sonlandırdıkları yapılar olarak ifade edilmişlerdir. Kadınlar ise geleneksel olarak barış ve annelikle birlikte değerlendirildiği için ne zaman savaşa gidilir, nasıl savaşılar gibi konuların dışında bırakılmışlardır (Peach, 1994: 152). Erkekler savaşın kahramanları ya da kötü adamları iken kadınlar, göçmenler ve hatta suçlu ve gözaltındaki insanlar gibi, şiddet ve tehdidin pasif, savunmasız, korunmasız kurbanları olarak kabul edilmişlerdir (Ross-Sheriff ve Swigonski, 2006: 129).

Güvenlikle ilgili çalışmalara (özellikle realist düşünce ile kaleme alınanlara) genel çerçevede bakıldığında, ulusal güvenlik ve askeri strateji konularının genellikle maskülen alan olarak algılandığı, barış ve uyuşmazlıkların çözümünün ise feminen kalıplarla ilişkilendirildiği görülmektedir. Ancak günümüzde Betty Reardon'un da ifade ettiği (1985: 71-73) gibi, bu algılamının tersine, barış araştırmaları aynı ulusal güvenlik çalışmaları gibi erkekler arasında da popüler bir disiplin olarak kabul edilmektedir. Kadınlar ne zaman ulusal güvenlik üzerine konuşsa ya da yazsa bu çok toyca ve gerçekçi olmaktan uzak bir çaba olarak görülmektedir (Tickner, 1992: 54). Uluslararası ilişkilerin çoğu kuramsal alanı gibi barış çalışmaları alanı da aslında toplumsal cinsiyet konularında tarafsız bir duruş sergilemekte, bunu kendi önerme ve düşüncelerine uygun bulmamaktadır. Barış çalışmaları alanında daha çok barış nasıl tesis edilir, barış ve güvenliğin korunması için neler yapılmalıdır, bunların alt başlıkları olarak da kadınlar savaştan nasıl etkilenir, yapısal şiddet nasıl engellenir gibi konularda araştırmalar yapılmaktadır. Kadınların yaşamları, deneyimleri veya toplumsal cinsiyetçi ayrımların barışa yönelik sonuçları, yukarıda sıralanan sorunlara göre oyalayıcı nitelikte konular ve zaman kaybı olarak algılanmaktadır (Tickner, 1994: 43).

Barış, ulusal ve uluslararası alanda savaşın, şiddetin ve düşmanlıkların olmaması, ayrıca bir toplumda sosyal ve ekonomik adaletin, eşitliğin, insan hakları ve temel özgürlüklerin güvence altına alınmış olması halidir (Shepherd,

2009: 208). Ekonomik ve cinsiyet eşitsizliklerinin, temel hak ve özgürlüklerin, zorla çalıştırmanın, ülkeler arasında gelişme farklılıklarının, eşitsiz ekonomik ilişkilerin olduğu bir durumda barış gerçekçi bir yapı olarak kabul edilmemektedir. Barış ancak cinsiyet eşitliği, ekonomik eşitlik ve evrensel temel hak ve özgürlüklerin güvence altında olması ile bir anlam ifade etmektedir. Bu üçünün ise, kadınların tüm ülkelerde politik, ekonomik ve sosyal yaşamın her alanına erkeklerle eşit biçimde katılımının sağlanması, temel haklarının etkin kılınması ile mümkün olabileceği belirtilmektedir. Özellikle karar alma mekanizmalarında kadınların düşüncelerini-ki barış ve işbirliğini destekleyen bilgi ve düşünceleri bu anlamda ön plana çıkmaktadır-özgürce ifade etmelerinin desteklenmesi barış açısından anlamlı bulunmaktadır (Reardon, 1993: 19-20).

Feministler sadece savaşın nedenlerini veya maskülen niteliğini ortaya koyan çalışmalarla sınırlı kalmamış, geleneksel barış ve meşru müdafaa şeklindeki güvenlik konseptlerini de sorgulayıp, alternatif yaklaşımlar önermişlerdir. Barış konusunda çalışmalarıyla tanınan Reardon bu isimlerden biridir. Reardon, barışın sosyal adalet ve ekonomik eşitlik içeren ve uyumsuzluk yaratması daha az olası olan yapılar gerektirdiğini ileri sürmektedir (1990: 138). Bunun yanı sıra Reardon, güvenliğinde kapsayıcı olması gerektiğini vurgulamaktadır (1985: 95).

Mary Burguières, feministlerin barışa ilişkin üç yaklaşımlarının olduğunu ifade etmektedir (1990: 9). Bunlardan biri, kadın ve barış konusunda bir duruş benimsendiği; bu duruşun da erkeğin saldırganlığı nedeniyle savaşa, kadının ise barışçıl, feminen doğası ve anaç duygularından kaynaklı olarak barışa yöneldiği üzerine temellendirildiğidir. İkincisi, feministlerin toplumsal cinsiyetçi ayrımları ve feminen nitelikli pasif direnişleri reddetmesi çerçevesinde gelişen yaklaşımdır. Üçüncüsü ise, iki söylemi de (stereotipi) reddederek militarizme yönelik eleştiriler temelinde bir bakış açısı geliştiren yaklaşımdır. Burguières günümüzde barış konusundaki feminist çalışmaların bu üç yaklaşım çerçevesinde geliştiğini ifade etmektedir.

Günümüzde savaşların sadece meydanlarla sınırlı kalmadığı her alanı etkilediği bir gerçektir. Feministler bu etkileri değerlendirirken özellikle savaşların evlerde, topluluklar içinde ve hatta kadınların vücutları üzerinde yaşandığını da vurgulamaktadırlar (Rehn ve Sirleaf, 2002). Kadınlar savaş sırasında yaşanan seksüel şiddetin de en büyük kurbanlarıdır. Sadece tecavüz değil seksüel angarya da (savaş aletlerini üreten fabrikalarda düşük ücretle ya da zorla çalıştırma gibi) bu şiddetin birer türüdür. Kadınlar bunların yanı sıra savaşlarda aile üyelerinin öldürülmesine şahit olmaya zorlanmakta, çocuklarını korumak için büyük çaba harcamaktadırlar. Savaş sırasında tecavüzle hamile kalan kadınların mücadeleleri ise daha kötüdür. Bu kadınlar bir yandan çok az kaynakla bu çocuklarını da korumaya çalışmakta, ama bunun yanı sıra bu

çocukların getirdiği psikolojik, ailesel ve toplumsal sorunlarla da mücadele etmektedirler. Ayrıca kadınların savaş sırasında veya sonrasında evlerini bırakıp kaçmaya zorlandıkları, sığındıkları kamplarda şiddete uğradıkları, savaş ve çatışma ortamlarının kötü sağlık, beslenme sorunlarıyla mücadele ettikleri, psikolojik, AIDS ve diğer cinsel yolla bulaşan hastalıklarla da yüz yüze kaldıkları tespit edilmektedir (Ross-Sheriff ve Swigonski, 2006: 130; Cockburn, 2010:105-107).

Geleneksel görüş kadınların her nasılsa doğal olarak barışçıl erkeklerin ise kavgacı-savaş yanlısı olduğu üzerine kuruludur. Bütün kadınlar böyle midir, hepsi barışçıl olmayı istemekte midir, ayrıca erkeklerde savaşı ve şiddeti hiç hakir görmezler mi gibi sorularda yöneltmekle birlikte bu geleneksel görüş ısrarla (ki aslında bu konuda açık bir kanıt da bulunmamaktadır) kullanılmaktadır. Dünyada barış için çalışan, çeşitli toplantılar düzenleyen, kuruluşlar oluşturanlar içerisinde kadınların sayısının fazlalığı göze çarpmaktadır. Ancak bu durum, kadınların erkeklerden daha barışçıl olduğunu veya mevcut konuları karşılıklı değiştiğinde (örneğin parlamentodaki temsil sayıları arttığında) daha az savaşın yaşanacağına ilişkin de bir kanıt oluşturmamaktadır ki, İsrail'den Golda Meir, İngiltere'den Margaret Thatcher, ABD'den Condoleezza Rice hatta Türkiye'den maskülen kararlarıyla büyük dikkat çeken Tansu Çiller¹⁷ gibi örneklerde bu görüşü desteklemektedir. Ancak erkeklerle karşılaştırıldığında kadınların daha az insan öldürdüğü, ayrıca bazı feministlerin erkeklerin yapıları gereği saldırgan olduklarını bu nedenle de savaşların tam da bir erkek işi olduğunu iddia ettikleri de görülmektedir (Zalewski, 1995: 348-349). Ancak savaşlar her ne kadar erkek işi kabul edilse de 20. yüzyılın sonlarından itibaren çeşitli devletlerde kadın askerlerin sayısının ve askeri birimlerdeki rollerinin arttığı da görülmektedir. Artık bu alanlardaki kadın varlığının tarihçiler, teorisyenler, gazeteciler tarafından da daha çok dikkate alındığı belirtilmelidir. Ancak uygulamada, savaşa karar vermenin yine de erkeklerin etki alanında olduğu görülmektedir. Buna rağmen kadın sayısındaki bu artış, kadını devlet arasındaki ilişkide bir değişimi işaret etmekte ve feministlerin bu değişimde büyük payı olduğu vurgulanmaktadır (Grant, 1992: 83-84). Feministlerin son yıllarda kadınların savaşa veya askeri mekanizmalara katılımlarındaki bu artışa ilişkin tartışmalara odaklandıkları tespit edilmektedir. Şöyle ki bazı feministlerce, eğer kadınların bu yapılara eşit

¹⁷Tansu Çiller, Türkiye ile Yunanistan arasında 1996 yılında yaşanan Kardak Krizi sırasında "*O asker gidecek, o bayrak inecek*" gibi ifadeleriyle maskülen nitelikteki söylemlerine bir yenisini eklemiş ve bir kadından beklenenin tersine uyumsuzluk zamanında barışçıl yöntemlere başvurmak yerine sorunu askeri güçle çözmeye dönük politikalar takip etmiştir (Hürriyet,1996).

katılımı sağlanırsa gücün meşru kullanımı üzerindeki erkeklerin mutlak kontrolüne karşıda bir direnmenin sağlanabileceğini ifade ettikleri görülmektedir. Ayrıca kadınların bu katılımları devam ederse militer yapıdaki ideolojik görünüşünde değişebileceği, maskülen etkilerin hafifleyebileceği belirtilmektedir (Stiehm, 2000: 223-230). Ancak yine de uluslararası ilişkiler çalışmalarında, kadınların askeri mekanizmalara ve yüksek politika alanlarına katılımları bir güvenlik riski olarak görülmeye devam etmektedir. Bu sadece kadınların aciz, zayıf, savaşıma elverişsiz kabul edilen yapılarıyla da açıklanamamakta, kadınlar sıklıkla askeri güçler için kaybedilmesi gözü alınamayacak derecede değerli ‘ulusal rahimler’ (*nationalist wombs*) olarak görülmektedirler. Yani kadınlara savaşacak erkekleri doğuracak bireyler gözüyle bakılmakta ve çok büyük önem atfedilmektedir (Pettman, 1996: 145).

Sonuç

Feminizmin yaklaşık 30 yıldır uluslararası ilişkiler disiplinine önemli katkıların olduğu görülmektedir. Öncelikle kadının bu alandaki görünmezliğinin ve dışlanmışlığının nedenlerinin tartışılmasını sağlamış, uluslararası ilişkilerin toplumsal cinsiyetçi temellerini/yapılarını ortaya çıkarmış ve kadınların da uluslararası ilişkilerdeki varlığının kabulüyle alanın temel sorunlarına değişik bakış açılarıyla katkıda bulunabileceğini göstermiştir. Güvenlik konusu da uluslararası ilişkilerin temel alanlarından biri olarak feminist yaklaşımlarca ele alınmış ve çeşitli boyutlarıyla sorgulanmıştır. Özellikle alanda güvenlik denilince ilk akla gelenin devlet güvenliği olmasını feministler, bireysel ve toplumsal seviyede güvenlik anlayışının da dikkate alınması gerektiği yönünde eleştirmişlerdir. Ayrıca güvenlik politikalarının kadınların yanı sıra çocuklar, yaşlılar, fakirler gibi daha az dikkate alınan gruplar üzerindeki etkilerini de ortaya koyan çalışmalara imza atan feministler, savaş, güvenlik ve devletin toplumsal cinsiyetçi yapılarını da ele alarak global seviyede güvensizliğin yeni nedenlerinin açığa çıkartılmasına katkıda bulunmuşlardır. Feminist güvenlik yaklaşımları toplumsal cinsiyetçi temelde oluşan güvensizliklerin felsefi, akademik ve politik altyapılarını sorgulamayı ve alternatif bir güvenlik bakışı ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bunun gerçekleşmesinin de ancak, toplumsal cinsiyetçi hiyerarşilerin açığa çıkartılması, patriarkal yapısal şiddetin ortadan kaldırılması ve ortak güvenlik için çaba gösterilmesiyle mümkün olabileceğini vurgulamaktadırlar.

Uluslararası ilişkilerde güvenlikle ilgili feminist yaklaşımların temelinde, yüksek politika alanlarından hariç tutulmuş bir grup olarak kadınların, hem görünürlüğüne sağlanması hem de güvenliklerinin gerçekleştirilmesinin yer aldığı görülmektedir. Feministlerin amacı, kadını, güvenlikle ilgili konularda mevcut konseptlere eklemek değildir. Zaten feministler temelde bu

konseptlere karşı çıkmaktadırlar. Ancak feminist söylemin dikkate alınması durumunda kazananın sadece kadınlar olmayacağı, feminizmin insanlardan teşkil edilmiş olduğu unutulmuş devleti temel aktör olarak alan realizmi reddeden ve insanlar arası ve toplumlararası etkileşimler üzerinde yoğunlaşan ve böylelikle de devlete de destek olan yaklaşımıyla özellikle toplumun güvenliğinin de sağlanacağı ifade edilmektedir. Güvenlik devletler için merkezi önemdedir ve güvenliği korumak veya arttırmak için zaman zaman savaflara, yapısal şiddete ve yaptırımlara başvurulmaktadır. Ancak başvuru bu yöntemlerle devlet kendi güvenliğini korurken kadın, çocuk ve yaşlıların güvenliğini hiçe saymaktadır. Feminist çalışmalarda güvenliğin özellikle bu bireysel ve toplumsal seviyesi vurgulanmaktadır.

Günümüzde kadının uluslararası ilişkilerde güvenlik alanına katkılarının ilişkin, çok köklü değişimlere neden olacak adımların atıldığını söylemek için erkendir. Çünkü bu alanda kadınların, feminen değerler etrafından şekillenen duygusal, analitik düşünmeden uzak, güçsüz, yönetilmeye muhtaç oldukları yönündeki algılama devam etmektedir. Feministler de bu algının biyolojik determinizmin muhafazakâr, eşitsiz ve cinsiyetçi bir yapı üzerine temelli, statükoyu korumayı hedefleyen öngörülerine dayandığını iddia etmektedir. Dolayısıyla bu algılama köklü değişimlerin yaşanması için hem zamana hem de daha çok sayıda çalışmanın yapılmasına ihtiyaç duyulmaktadır.

Kaynakça

- Aydın, Mustafa (2004), "Uluslararası İlişkilerin "Gerçekçi" Teorisi: Kökeni, Kapsamı, Kritiği", *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 1 (1): 33-60.
- Binder, Christina, Karin Lukas, Romana Schweiger (2008), "Empty Words or Real Achievement? The Impact of Security Council Resolution 1325 on Women in Armed Conflicts", *Radical History Review*, 2008 (101): 22-41.
- Birleşmiş Milletler (2011), http://www.un.org/events/res_1325e.pdf (Erişim Tarihi:15.01.2011).
- Blanchard, Eric M. (2003), "Gender, International Relations, and the Development of Feminist Security Theory", *Signs*, 28 (4): 1289-1312.
- Booth, Ken (1991), "Security and Emancipation", *Review of International Studies*, 17 (4): 320.
- Brownmiller, Susan (1975), *Against Our Will: Men, Women, and Rape*, (New York: Simon & Schuster).
- Burguières, Mary K. (1990), "Feminist Approaches to Peace: Another Step for Peace Studies", *Millennium: Journal of International Studies*, 19 (1): 1-18.
- Buzan, Barry (1991), *People, States and Fear: An Agenda for International Security Studies in the Post-Cold War Era*, 2nd ed., (Boulder: Lynne Rienner Publishers).

- Buzan, Barry, Ole Waever, Jaap de Wilde (1998), *Security: A New Framework for Analysis*, (Boulder: Lynne Rienner).
- Casualties of War: Women's Bodies, Women's Lives* (2004), (London: Amnesty International Publications).
- Cockburn, Cynthia (2010), "Militarism and War, Shepherd, Laura J. (ed.), *Gender Matters in Global Politics- A Feminist Introduction to International Relations*, (London: Routledge): 105-115.
- Connell, R. W. (1995), *Masculinities*, (Cambridge: Polity Press).
- Dougherty, James E. ve Robert L. Pfaltzgraff (1990), *Contending Theories of International Relations*, 3rd. Edition, (New York: Harper Collins Publishers).
- Dökmen, Zehra Y. (2006), *Toplumsal Cinsiyet-Sosyal Psikolojik Açıklamalar*, (İstanbul: Sistem Yayıncılık).
- Enloe, Cynthia (1989), *Bananas, Beaches, and Bases: Making Feminist Sense of International Politics*, (Berkeley: University of California Press).
- Enloe, Cynthia (2006), *Manevralar-Kadın Yaşamının Militarize Edilmesine Yönelik Uluslararası Politikalar*, (İstanbul: İletişim Yayınları) (Çev.: Serpil Çağlayan).
- Enloe, Cynthia (1993), *The Morning After-Sexual Politics at the End of the Cold War*, (California: University of California Press).
- Galtung, Johan (1971), "A Structural Theory of Imperialism", *Journal of Peace Research*, 8 (2): 81–117.
- Grant, Rebecca ve Kathleen Newland (ed.) (1991), *Gender and International Relations*, (Bloomington: Open University Press and Indiana University Press).
- Grant, Rebecca (1992), "The Quagmire of Gender and International Security", Peterson, V. Spike (ed.), *Gendered States-Feminist (Re)Visions of International Relations Theory*, (Boulder&London: Rienner Publishers): 83–97.
- Hicks-stiehm, Judith (2000), "Neither Male nor Female: Neither Victim nor Executioner", Brines, Ingeborg vd. (eds.), *Male Roles, Masculinities, and Violence: A Culture of Peace Perspective*, (Paris: UNESCO): 223–230.
- Hooper, Charlotte (2001), *Manly States: Masculinities, International Relations, and Gender Politics*, (New York: Columbia University Press).
- [http://en.wikipedia.org/wiki/Civilian_casualties_of_the_War_in_Afghanistan_\(2001%E2%80%93present\)](http://en.wikipedia.org/wiki/Civilian_casualties_of_the_War_in_Afghanistan_(2001%E2%80%93present)) (Erişim Tarihi: 17.01.2011).
- http://en.wikipedia.org/wiki/Casualties_of_the_Iraq_War#Iraqi_civilian_casualties (Erişim Tarihi: 17.01.2011).
- <http://pi.library.yorku.ca/ojs/index.php/cws/article/viewFile/12884/11966> (Erişim Tarihi: 17.01.2011).
- <http://www.peacewomen.org/1325inTranslation/1325Turkish.pdf> (Erişim Tarihi: 01.09.2009).
- Jaggar, Alison M. (1983), *Feminist Politics and Human Nature*, (Maryland: Rowman & Littlefield Publishers).
- Kennedy-Pipe, Caroline (2007), "Gender and Security", Collins, Alan (ed.), *Contemporary Security Studies*, (New York: Oxford University Press): 75-90.

- Knutsen, Torbjörn L. (1992), *A History of International Relations Theory, An Introduction*, (Manchester: Manchester University Press).
- Krause, Keith ve Michael C. Williams (1997), "From Strategy to Security: Foundations of Critical Security Studies", Krause, Keith ve Michael C. Williams (eds.), *Critical Security Studies-Concept and Cases*, (Minneapolis: University of Minnesota Press): 33-52.
- Lapid, Yosef (1989), "The Third Debate: On the Prospects of International Theory in a Post-Positivist Era", *International Studies Quarterly*, 33 (3): 235-254.
- Leatherman, Janie (2005), "Gender and U.S. Foreign Policy: Hegemonic Masculinity, the War in Iraq, and the UN-Doing of World Order", Tolleson, Sue ve Rinehart -JYL J. Josephson (eds.), *Gender and American Politics*, (New York: M. E. Sharpe): 103-126.
- Lipschutz, Ronnie D. (1995), "On Security", Lipschutz, Ronnie D. (ed.), *On Security*, (New York: Columbia University Press): 1-23.
- Locher, Birgit ve Elisabeth Prügl (2001), "Feminism and Constructivism: Worlds Apart or Sharing the Middle Ground", *International Studies Quarterly*, 45: 111-129.
- Morgenthau, Hans J. (1985), *Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace*, (New York: Knopf).
- Murphy, Craig N. (1998), "Six Masculine Roles in International Relations", Zalewski, Marysia ve Jane Parpart (eds.), *The "Man" Question in International Relations*, (Boulder, Colo.: Westview Press): 93-108.
- "O Bayrak İncecek", *Hürriyet*, 30 Ocak 1996.
- Pankhurst, Donna (2010), "Sexual Violence in War", Shepherd, Laura J. (ed.), *Gender Matters in Global Politics- A Feminist Introduction to International Relations*, (London: Routledge): 148-160.
- Peach, Lucinda J. (1994), "An Alternative to Pacifism? Feminism and Just-War Theory", *Hypatia*, 9 (2): 152-172.
- Peterson, V. Spike (ed.) (1992), *Gendered States-Feminist (Re)Visions of International Relations Theory*, (Boulder & London: Lynne Rienner Publishers).
- Peterson, V. S. ve A. S. Runyan (1994), "A Stark Picture: Gendered Politics in a Global Context", *Harvard International Review*, 19 (4): 38-43.
- Peterson, V. Spike (2004), "Feminist Theories Within, Invisible To, and Beyond IR", *Brown Journal of World Affairs*, 10 (2): 35-46.
- Peterson, V. Spike (1992), "Security and Sovereign States: What is at Stake in Taking Feminism Seriously?", Peterson, V. Spike (ed.), *Gendered States-Feminist (Re)Visions of International Relations Theory*, (Boulder&London: Lynne Rienner Publishers): 31-64.
- Pettman, Jan Jindy (1996), *Worlding Women-A Feminine International Politics*, (New York: Routledge).
- Pitkin, Hanna F. (1984), *Fortune is a Women: Gender and Politics in the Thought of Niccolo Machiavelli*, (Berkeley: University of California Press).
- Reardon, Betty A. (1985), *Sexism and the War System*, (New York: Teachers Collage Press).
- Reardon, Betty A. (1993), *Women and Peace-Feminist Visions of Global Security*, (Albany: State University of New York).

- Reardon, Betty (1990), "Feminist Concepts of Peace and Security", Smoker, Paul vd. (eds.), *A Reader in Peace Studies*, (Oxford: Pergamon Press): 136-143.
- Rehn, Elisabeth ve Ellen Johnson Sirleaf (2002). *Women, War and Peace: Progress of the World's Women*, (New York: UN Development Fund for Women)
- (http://www.wunrn.com/news/2006/04_09_06/041506_women_war.htm (Erişim Tarihi: 15.01.2011).
- Richardson, Henry J. (2003), "U.S. Hegemony, Race, and Oil in Deciding United Nations Security Council Resolution 1441 on Iraq", *Temple International and Comparative Law Journal*, 17 (1): 27–83.
- Roberts, David (2008), *Human Insecurity: Global Structures of Violence*, (London: Zed Books).
- Ross-Sheriff, Fariyal ve Mary E. Swigonski (2006), "Women, War, and Peace Building", *Affilia*, 21 (2): 129–132.
- Runyon, Anne Sisson ve V. Spike Peterson (1991), "The Radical Future of Realism: Feminist Subversions of IR Theory", *Alternatives*, 16 (1): 67–106.
- Shepherd, Laura J. (2009), "Gender, Violence and Global Politics: Contemporary Debates in Feminist Security Studies", *Political Studies Review*, 7: 208–219.
- Sinopoli, Richard C. ve Nancy J. Hirschmann (1991), "Feminism and Liberal Theory", *The American Political Science Review*, 85 (1): 221–233.
- Sjursen, Helene (2003), *Security and Defence*, (ARENA Working Paper): 11–14.
- Skjelsbaek, Inger (2001), "Sexual Violence in Times of War: A New Challenges for Peace Operations", Olsson, Louise ve Torunn L. Tryggestad (eds.), *Women and International Peacekeeping*, (Portland, Oreg: Frank Cass): 69-84.
- Steans, Jill (1998), *Gender and International Relations-An Introduction*, (New Jersey: Rutgers University Press).
- Sylvester, Christine (2002), *Feminist International Relations-An Unfinished Journey*, (Cambridge: Cambridge University Press).
- Sylvester, Christine (1994), *Feminist Theory and International Relations in a Postmodern Era*, (Cambridge: Cambridge University Press).
- Tanrısever, Oktay F. (2005), "Güvenlik", Eralp, Atilla (der.), *Devlet ve Ötesi-Uluslararası İlişkilerde Temel Kavramlar*, (İstanbul: İletişim Yayıncılık): 107-123.
- Terriff, Terry vd. (1999), *Security Studies Today*, (Cambridge: Polity Press).
- Thorburn, Diana (2000), "Feminism Meets International Relations", *SAIS Review*, (Summer-Fall): 1–10.
- Tickner, Ann J. (1992), *Gender in International Relations: Feminist Perspectives on Achieving Global Security*, (New York: Columbia University Press).
- Tickner, J Ann ve Laura Sjoberg (2007), "Feminism", Dunne, Tim vd. (eds.), *International Relations Theories*, (Oxford: Oxford University Press): 185–202.
- Tickner, J. Ann (1994), "Feminist Perspectives on Peace and World Security in the Post-Cold War Era", Klare, Michael T. (ed.), *Peace & World Security Studies-A Curriculum Guide*, (Boulder&London: Lynne Rienner Publishers): 43–54.
- Tickner, J. Ann (1999), "Searching for the Princess? Feminist Perspectives in International Relations", *Harvard International Review*, 21 (4): 44-48.

- Tickner, J. Ann (1997), "You Just Don't Understand: Troubled Engagements Between Feminists and IR Theorists", *International Studies Quarterly*, 41 (4): 611–632.
- Tobias, Sheila (1990), "Shifting Heroisms: The Uses of Military Service in Politics", Elstain, Jean Bethke ve Sheila Tobias (eds.), *Women, Militarism, and War-Essays in History, Politics, and Social Theory*, (Savage, MD: Rowman and Littlefield Publishers): 163–185.
- Tür, Özlem ve Çiğdem Aydın Koyuncu (2010), "Feminist Uluslararası İlişkiler Yaklaşımı: Temelleri, Gelişimi, Katkı ve Sorunları", *Uluslararası İlişkiler*, 7 (26): 3-24.
- Türker, Haşim (2007), *Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikası*, (Ankara: Nobel Yayıncılık).
- Viotti, Paul R. ve Mark V. Kauppi (1993), *International Relations Theory: Realism, Pluralism, Globalism*, 2nd edition, (New York: Macmillan Publishing Company).
- Wadley, Jonathan D. (2010), "Gendering the State-Performativity and Protection in International Security", Sjoberg, Laura (ed.), *Gender and International Security-Feminist Perspectives*, (London: Routledge): 38-58.
- Waever, Ole (1998), "Insecurity, Security and Asecurity in the West European Non-War Community", Adler, Emmanuel ve Michael Barnett (eds.), *Security Communities*, (Cambridge: Cambridge University Press): 48, 67.
- Waever, Ole (1995), "Securitization and Desecuritization", Lipchut, Ronnie D. (ed.), *On Security*, (New York: Columbia University Press): 46–86.
- Walt, Stephen M. (1991), "The Renaissance of Security Studies", *International Studies Quarterly*, 35 (2): 211–239.
- Waltz, Kenneth (1979), *Theory of International Politics*, (MA: Addison-Wesley).
- Whitworth, Sandra (1994), *Feminism and International Relations-Towards a Political Economy of Gender in Interstate and Non-Governmental Institutions*, (London: Macmillan).
- Wolfers, Arnold (1952), "National Security as an Ambiguous Symbol", *Political Science Quarterly*, 67 (4): 481–502.
- Zalewski, Marysia (1995), "Well, What is the Feminist Perspective on Bosnia", *International Affairs*, 72 (2): 339–356.
- Zalewski, Marysia ve Cynthia Enloe (1995), "Questions about Identity in International Relations", Booth, Ken ve Steve Smith (eds.), *International Relations Theory Today*, (Cambridge: Polity Press): 279-305.
- Zalewski, Marysia ve Jane Parpart (1998), *The "Man" Question in International Relations*, (Boulder, Colo.: Westview Press).